

Social Work & Education

©SW&E. 2022

УДК 316.614.6:376

DOI: 10.25128/2520-6230.22.1.11

Світлана Стельмах,

кандидат педагогічних наук,
доцент,
кафедра педагогіки та соціальної
роботи ЗВО «Український
католицький університет»,
вул. Свенціцького, 17, м.Львів,
Україна;
pedagog@ucu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8520-1498>

Статус статті:

Отримано: лютий 17, 2022

1-ше рецензування: лютий 28, 2022

Прийнято: квітень 30, 2022

Стельмах, С. (2022). Профілактика складних життєвих обставин: концептуалізація поняття. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 1. pp. 134-146. DOI: 10.25128/2520-6230.22.4.11.

ПРОФІЛАКТИКА СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. Профілактика складних життєвих обставин є одним з важливих напрямів роботи фахівця із соціальної роботи. Підтвердження цьому знаходимо у новому Законі України «Про соціальні послуги», прийнятому у 2019 році. Документ визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг, які спрямовано не лише на подолання складних життєвих обставин, а й передусім на їх профілактику. Проте ані у нормативному документі, ані у науковій літературі не розкрито суті профілактики складних життєвих обставин.

У статті здійснено аналіз ключових понять «складні життєві обставини» та «соціальна профілактика», що дозволило витлумачити дефініцію «профілактика складних життєвих обставин». Виявлено, що ефективність профілактики залежить не лише від зменшення факторів ризику, а від зміцнення захисних факторів, які найбільш тісно пов'язані з проблемою.

Описано види профілактики складних життєвих обставин та визначено можливі заходи, що сприятимуть реалізації мети і завдань кожного виду. Вагому роль при первинній та вторинній профілактиці відіграє раннє виявлення, що дозволяє ідентифікувати проблеми на ранніх етапах та запобігти їх поширенню та поглибленню.

Ключові слова: соціальна профілактика; складні життєві обставини; соціальні послуги; вразливі групи; фактори ризику; захисні фактори; види соціальної профілактики.

Вступ

В умовах сьогодення, зважаючи на економічні, соціальні, політичні виклики, значна кількість населення України піддається тим чи іншим факторам ризику, наслідки яких порушують чи загрожують порушити звичний для людини спосіб життя. Під впливом цих факторів виникає неузгодженість між зовнішнім і внутрішнім світом, а вироблені людиною типові способи поведінки перестають працювати. Різке порушення відносної рівноваги зовнішніх і внутрішніх умов буття призводить до того, що людина виявляється в ситуації актуальної або потенційної загрози задоволенню своїх основних потреб і свого життя в цілому. Виникає проблема, від якої вона не може піти і яку не може вирішити за допомогою наявних у її досвіді способів адаптації. (Осухова Н., 2012)

Відсутність вчасної професійної підтримки зумовлює накопичення та поглиблення проблем. Людині все важче змінити свої звичні поведінкові реакції. Вона переживає внутрішню катастрофу: для неї стає неможливим продовжувати усталений спосіб життя і самореалізуватися. В результаті «розпадається» уявлення людини про саму себе і свої можливості (образ Я); втрачається сенс життя, вона переживає кризу, що впливає на виконання нею своїх основних батьківських, професійних, громадянських функцій.

За даними «Звіту про організацію надання соціальних послуг» Міністерства соціальної політики у 2019 році у складних життєвих обставинах перебували 1250382 осіб, у 2020 році – 1162025 осіб. Як бачимо, кількість є достатньо великою. При цьому для допомоги цим особам у відновленні життєдіяльності чи втриманні їх на соціально допустимому рівні потрібно залучити значні людські, фінансові, часові та інші види ресурсів.

Усім відома теза, що «запобігати захворюванням значно ефективніше та дешевше, ніж лікувати». Такий підхід є дієвим і у сфері надання соціальних послуг. Зменшити не лише витрати на «лікування» соціальних проблем, а й запобігти їх розвитку можливо за умови наявності дієвої системи профілактики потрапляння осіб у складні життєві обставини.

Аналіз досліджень та публікацій

Профілактику різних видів девіантної поведінки підлітків та молоді досліджували О. Кривонос (2014), А. Шиделко (2015), О. Ратинська (2016); профілактику ВІЛ/СНІД – Т. Журавель, Т. Лях (2015-2016), В. Лютий (2019), превенцію соціального сирітства І. Лопатченко (2014-2016), О. Лещенко (2017), І. Губай (2017), Л. Кальченко (2018). Роль та місце територіальної громади у профілактиці соціального сирітства, взаємодії з недержавними організаціями у цьому напрямку вивчали О. Лебединська, Л. Ящук (2015-2016); профілактику як вид соціальної роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах розглядали В. Волкова, К. Глушкова (2013).

Отже, аналіз наукової літератури дозволив виявити, що питанню профілактики дослідники приділяють активну увагу зосереджуючись здебільшого на підлітках і молоді та сім'ях і особах, які уже перебувають у складних життєвих обставинах. При цьому практично відсутні наукові дослідження зорієнтовані на

попередження потрапляння у складні життєві обставини, роз'яснення суті поняття та механізмів реалізації.

Мета статті – здійснити дефінітивний аналіз поняття «профілактика складних життєвих обставин». Досягненню мети сприятимуть наступні завдання: - пошук та аналіз наукових, науково-методичних публікацій, законодавчих актів; - аналіз основних визначень дослідження; - узагальнення інформації та розкриття суті поняття «профілактика складних життєвих обставин», характеристика її різновидів.

Методологія дослідження базується на використанні теоретичних методів дослідження: аналізі, синтезі, порівнянні, узагальненні, описі й аналізі наукових, науково-методичних публікацій, законодавчих актів за темою дослідження.

Основна частина

Термін «профілактика складних життєвих обставин» набув особливої актуальності із введенням в дію Закону України «Про соціальні послуги», 2019 р. На відміну від попереднього документу, прийнятого у 2003 році, де про соціальну профілактику складних життєвих обставин не було жодної згадки, зміст нового закону, можна сказати, орієнтовано на нову концепцію, що в першу чергу передбачає профілактичний характер надання соціальних послуг.

Так в описі діючого Закону вказано, що він «визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах». (Закон України «Про соціальні послуги», 2019).

У тексті документу ми знаходимо згадку про профілактику як один з основних напрямів державної політики у сфері надання соціальних послуг «Основними напрямами державної політики у сфері надання соціальних послуг є: визначення правових засад профілактики потрапляння осіб/сім'ей у складні життєві обставини, подолання або мінімізації негативних наслідків таких обставин;...» (стаття 9); напрям у класифікації соціальних послуг «Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на: 1) соціальну профілактику - запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;...» та соціальну послугу соціальної профілактики (стаття 16).

Загалом усі соціальні послуги визначені як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сім'ей, які в них перебувають». (Закон України «Про соціальні послуги», 2019).

Для визначення суті поняття профілактика складних життєвих обставин проведемо дефінітивний аналіз понять складні життєві обставини та соціальна профілактика.

Поняття «складні життєві обставини» є багатокomпонентним і включає в себе психологічну й соціальну складові. Складні життєві обставини дослідники Дж. Грінберг (2002). І. Ващенко (2018), В. Рудяк (2019) пов'язують із неможливістю особи фактично досягнути бажаного через об'єктивні чи

суб'єктивні причини, значним розходженням між «хочу» та «можу». Така неузгодженість перешкоджає досягненню, насамперед, поставленій меті, що обумовлює появу негативних емоцій, які слугують важливим індикатором труднощів у тій чи іншій ситуації для людини (Грінберг, 2002, с. 228-230), спричиняє відмову від життєвої стратегії досягнення успіху й стабілізації життєвої стратегії уникнення невдач. Складні життєві обставини прирівнюють до критичної ситуації. Для обох характерно накопичення невирішених проблем, почуття безсилля, безнадійності, беспорядності, «глухого кута» (Вашенко І., Іваненко Б., 2018, с. 35-36). Найважливішим фактором, що їх обумовлює, як зазначає В. Доценко, є невідповідність складності й важливості проблеми і ресурсів, наявних для її вирішення (Доценко, 2011, с. 75).

При цьому ми цілком погоджуємось з думкою Н. Паніної, яка вказує «що особливість сприйняття людиною ситуації як складної залежить не стільки від наявності самих проблем, від ваги їх тяжкості, а від загального тону людини, його життєвої філософії в цілому та ін. (Паніна, 1993, с. 110). Зважаючи на індивідуальні особливості людини, її психологічну стійкість ситуація може суб'єктивно визначатися як здолання чи навпаки складна, що фактично може й не відповідати дійсності.

Соціальна складова поняття вказує на «суттєве обмеження особи у реалізації окремих прав людини, що пов'язано із її соціальним статусом, недостатніми фінансовими ресурсами, старістю, станом здоров'я та ін.». Складні життєві обставини Ф. Бородкін (2000), М. Овчарова (2017) визначають як складову соціальної ексклюзії. Зважаючи на недостатню участь в споживанні внаслідок обмежених матеріальних і фінансових ресурсів для задоволення потреб (стан бідності); оплачуваної роботи (статус безробітного), а також в тих чи інших видах соціальної взаємодії тощо, особа чи група осіб у складних життєвих обставинах, на думку авторів, не можуть жити таким способом, яким живе переважна більшість членів даного суспільства (Овчарова, 2017, с. 746).

Як зазначає В. Рудяк це підкреслює зв'язок складних життєвих обставин із соціальною незахищеністю окремих верств населення, які нездатні самостійно вирішити ті проблемні питання, які виникли раптово у процесі їхньої життєдіяльності. Перебування особи у так званих, складних життєвих обставинах передбачає її обмеження у праві вибору тих чи інших дій, обмеження купівельної спроможності, обмеження у реалізації різноманітних прав та законних інтересів тощо. В такому термінологічному розумінні поняття «складна життєва обставина» характеризується обмеженням в реалізації окремих прав людини у зв'язку із певними об'єктивними та суб'єктивними чинниками (Рудяк, 2019, с. 154).

Окрім цього, дослідник звертає увагу, що здебільшого у повсякденному житті складні життєві ситуації співвідносять із рівнем доходу населення та таким негативним явищем соціального розвитку як бідність. Проте, фактично складні життєві обставини обумовлені й іншими факторами, серед яких варто виділити наступні групи: 1) економічні, до яких віднесено відсутність належного рівня фінансового забезпечення осіб, втрата роботи, затримка виплати заробітної плати, тривала недієздатність особи, яка обумовлена, наприклад, тривалою хворобою; 2)

соціальні, до яких варто віднести відсутність необхідних умов для проживання особи чи членів її сім'ї, відсутність власного житла, проживання значної кількості осіб в одному помешканні (двох і більше сімей), відсутність належного харчування, відповідних матеріально-побутових умов, низька забезпеченість осіб речами побутового вжитку, одягом та іншими речами першої необхідності, сирітство тощо; 3) медичні – наявність особи інвалідності, окремих вад фізичного та розумового розвитку, довготривала хвороба, алкогольна та наркотична залежність особи тощо; 4) соціально-педагогічні, які обумовлені різноманітними факторами, які стосуються життєдіяльності та виховання підростаючого покоління; 5) соціально-психологічні – наявність різноманітних конфліктних ситуацій, залежності, психологічного насилля тощо; 6) інші фактори, серед яких варто виділити: різноманітні непередбачувані життєві обставини: розлучення батьків, небажана вагітність, смерть близької людини тощо (Рудяк, 2019, с. 156).

У Законі України «Про соціальні послуги» поняття «складні життєві обставини» визначено як «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.» (Закон України «Про соціальні послуги», 2019). При цьому варто згадати і про поданий у нормативному документі загальний перелік чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини.

Вважаємо дане визначення дуже узагальненим, яке потребує детальнішого роз'яснення для фахівців із соціальної роботи у його використанні. Зокрема, чи виниклі обставини 1) порушують нормальний (звичний) спосіб життя; 2) погіршують: а) стан здоров'я: фізичне, психологічне, психічне тощо; б) фінансове становище людини; 3) спричиняють моральну шкоду; 4) чи особа/сім'я здатні справитися з ними самотійно. Як зазначає В.М. Литвиненко (2017) життєва обставина може визнаватися складною за наявності будь-якої із перших чотирьох та останньої ознак, так і за наявності сукупності перших чотирьох та останньої. При чому остання є ключовою ознакою складних життєвих обставин.

Розкриття сутності поняття «соціальна профілактика» знаходимо у працях Т. Журавель (2013), Л. Кальченко (2018). Авторки вказують на його поліаспектність і використанні термінів «превенція», «попередження», «запобігання» як можливих синонімів поняття.

Дослідники у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи, як зазначає Т. Журавель, визначають профілактику як «сукупність або ж систему заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні особистості, а також загалом як комплекс превентивних заходів, які проводяться шляхом організації загальнодоступної медико-психологічної і соціально-педагогічної підтримки.» (Журавель, 2013, с. 86).

Цікавим є узагальнення Л. Кальченко, що дані поняття об'єднані спільною ознакою «передупання», однак диференціюються ознакою «своєчасності передупання» стосовно певного етапу події. Таким чином дослідниця визначає превенцію як комплекс різного роду випереджувальних заходів, спрямованих на створення ресурсного середовища задля попередження виникнення соціальних проблем, а профілактику – як наступний етап заходів щодо вирішення наявних

уже соціальних проблем, їх локалізація та недопущення повторного виникнення (Кальченко, 2018).

При цьому таку диференціацію навряд чи можна застосувати до попередження складних життєвих обставин, зважаючи на поєднання психологічної й соціальної природи їх виникнення, що передбачає не лише вирішення наявних соціальних проблем, а й підвищення адаптивних можливостей, розвиток вмінь і якостей, необхідних для подолання наявних проблем та їх подальшого запобігання.

Ми більше схилиємось до пояснення В. Лютого, згідно якого соціальна профілактика передбачає виявлення, усунення або нейтралізацію соціальних і психологічних чинників, що призводять до появи та загострення проблеми (Лютий, 2004).

Найбільш зорієнтованим на профілактику складних життєвих обставин можна вважати визначення О. Безпалько (2009, с.35), яка вказує, що мета профілактики – зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнта, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем.

На думку В. Волкової, К. Глушкової «соціальна профілактика це вид соціальної роботи спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження соціальних відхилень, запобігання негативним явищам, впливам та їх наслідкам на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки.» (Волкова, Глушкова, 2013, с.40).

Аналіз дефініцій соціальна профілактика виявив, що науковці дуже узагальнено трактують поняття, здебільшого згадуючи лише про фактори ризику, над подоланням яких в основному працюють фахівці із соціальної роботи. Водночас не зрозумілим залишається механізм запобігання повторного виникнення негативних явищ. Адже усунення лише негативних впливів без формування факторів захисту здебільшого зумовлює повторне звернення особи, сім'ї у соціальні служби.

Узагальнюючи вищенаведене, пропонуємо наступне визначення. Профілактика складних життєвих обставин – система заходів з виявлення, усунення суспільних і особистісних факторів ризику та їх наслідків у життєдіяльності особи/сім'ї, сприяння формуванню її соціальної та психологічної стійкості, відновлюваності (resilience) з метою запобігання повторному потраплянню у складні життєві обставини.

Зазначимо, що ефективність профілактики складних життєвих обставин залежить не лише від зменшення факторів ризику, а від зміцнення захисних факторів, які найбільш тісно пов'язані з проблемою. Фактори захисту це характеристики або сильні сторони особи/сім'ї, громади, суспільства загалом, що можуть пом'якшити ризики та сприяти поверненню до нормального функціонування. Це соціальна та психологічна стійкість, що виявляється у здатності особи/сім'ї усвідомити свої потреби та емоції та в разі потреби – звертатися по допомогу.

В короткому потребі огляді Концепції захисних факторів зміцнення сімей Центру вивчення соціальної політики (Вашингтон, США) вказано ключові

захисні фактори, які збільшують сильні сторони сім'ї, покращують розвиток дитини та зменшують ймовірність жорстокого поводження з ними та бездоглядності:

- стійкість батьків: управління стресом і нормальне функціонування, коли стикаються з проблемами, негараздами та травмами;
- соціальні зв'язки: позитивні стосунки, які забезпечують емоційну, інформаційну, інструментальну та моральну підтримку;
- знання батьківства та розвитку дитини: розуміння розвитку дитини та батьківських стратегій, які підтримують фізичний, когнітивний, мовленнєвий, соціальний та емоційний розвиток;
- конкретна підтримка в моменти потреби: доступ до конкретної підтримки та послуг, які задовольняють потреби сім'ї та допомагають мінімізувати стрес, викликаний труднощами;
- соціальна та емоційна компетентність дітей: взаємодія сім'ї та дитини, яка допомагає дітям розвивати здатність чітко спілкуватися, розпізнавати та регулювати свої емоції та встановлювати та підтримувати стосунки. (About Strengthening Families, 2021)

На нашу думку означені фактори можуть бути використані і у роботі з окремими особами.

Профілактика складних життєвих обставин базується на класичній моделі профілактики, яка включає первинну, вторинну й третинну.

Первинну профілактику складних життєвих обставин ще можна назвати універсальною, оскільки вона спрямована на усе населення громади, «якщо проблема/негативне явище у отримувачів послуг не сформовані» (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», 2015). Її мета – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потрапляння особи в такі обставини.

У Державному стандарті соціальної послуги визначено, що «первинна соціальна профілактика – здійснення комплексу заходів, що мають інформаційно-роз'яснювальний, просвітницький характер та спрямовані на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та відповідних якостей особистості, а також навичок, що допоможуть їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок.» (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», 2015).

Таким чином розуміємо, що у громаді має бути прийнята та реалізована політика соціального захисту, спрямована на раннє виявлення осіб, які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики неблагополуччя, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги.

Як зазначають З. Кияниця, Ж. Петрочко у посібнику «Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми», «виявлення сімей з дітьми, які потребують підтримки, – це процес, що охоплює як повсякденну роботу спеціалістів соціальної сфери, представників громадськості відповідно до їх функціональних обов'язків, так і спеціальні заходи, під час яких виявляються особи, у тому числі діти, сім'ї, котрі перебувають у складних життєвих обставинах; інформування

про таких громадян та встановлення контакту з ними для визначення їх потреби в послугах.

Раннє виявлення – це ідентифікація фахівцями, які працюють із сім'ями з дітьми на етапі вразливості, виникнення проблеми, яка може погіршити рівень задоволення потреб дитини; інформування батьків дитини про наявні в громаді послуги, державні виплати та допомоги; мотивування їх до співпраці зі спеціалістами, консультування та сприяння доступності послуг.» (Кияниця З., Петрочко, 2017, с. 24).

Зазначимо, що даний процес може охоплювати не лише категорію сімей з дітьми, а, виходячи з суті первинної профілактики, усіх мешканців громади, які можуть бути не лише об'єктами допомоги, а й суб'єктами виявлення.

У проекті Закону України «Про соціальну роботу» раннє виявлення пояснюється як «комплекс заходів, спрямованих на ідентифікацію на початкових етапах виникнення проблеми несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів, що можуть вплинути на рівень життя, стан здоров'я, розвиток, функціонування особи або сім'ї (в тому числі біологічних і соціальних ризиків порушення розвитку дитини) з метою запобігання потраплянню особи або сім'ї у складні життєві обставини, виникненню обмежень у функціонуванні сім'ї, фізичному та психосоціальному розвитку особи» (проект Закону України, 10.12.2021).

Варто вказати, що у даному документі ранньому виявленню приділяється значна увага. Зокрема визначено, що соціальна робота, як «професійна діяльність, спрямована на раннє виявлення факторів, які можуть призвести до зниження рівня задоволення потреб осіб або сімей». Раннє виявлення визначено основним напрямом соціальної роботи, а окресленню мети напряму та суб'єктів виділено окрему статтю Закону.

Звичайно, це лише проект документу і при остаточному його затвердженні можливі зміни та можемо констатувати на розумінні центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, на важливості завчасного виявлення обставин, які негативно впливають на нормальне функціонування особи/сім'ї та запобігання наслідкам, що зумовлюють звернення за допомогою.

На нашу думку, раннє виявлення вразливих категорій для забезпечує добре організована система інформування населення про можливості підтримки і допомоги у випадках виникнення факторів ризику, створена мережа таких сервісів, запроваджені механізми звернення громадян за допомогою та вчасне реагування на них.

Значну увагу при первинній профілактиці потрапляння в складні життєві обставини слід приділяти формуванню факторів захисту шляхом реалізації програм формування життєвих навичок (соціально-психологічних компетентностей) дітей, молоді та дорослих, створенню можливостей для їх самореалізації, розвитку культурних, спортивних, дозвілєвих послуг.

Вторинна профілактика складних життєвих обставин зорієнтована на обмеження впливу негативних факторів на життя особи, запобігання поглибленню та ускладненню їх наслідків, наснаження, підвищення адаптивного потенціалу особи. Об'єктами впливу при вторинній профілактиці є вразливі

групи – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників (Закон України «Про соціальні послуги», 2019).

На даному етапі, на нашу думку, раннє виявлення є не менш ефективним напрямом роботи. Однак змінюється зміст роботи фахівців з просвітницького, інформативного на підтримуючий, супроводжуючий. При цьому важливим елементом є налагоджена міжвідомча співпраця, з діючими механізмами повідомлення та реагування.

Третинна профілактика зосереджена на особах, які уже перебувають у складних життєвих обставинах і спрямована на зменшення негативних довгострокових наслідків та запобігання їх повторенню.

У порівнянні з двома першими видами третинна профілактика потребує найбільше залучення ресурсів. Адже тривалий вплив негативних факторів на життя людини однозначно призводить до соціальної дезадаптації особи, появи психологічних проблем, виникненню залежностей (Супріган, 2020), незадоволеністю життям та появою суїцидальних думок (Екстрімера, Рей, 2016) тощо.

Вирішення комплексу проблем потребує залучення міждисциплінарної команди та тривалого часу на їх усвідомлення й вирішення. При цьому не варто забувати і про формування факторів захисту. Значну увагу слід приділяти розвитку індивідуальних якостей, здатностей справлятися із життєвими труднощами, формуванню психологічної стійкості. Корисними у практичній роботі фахівців із соціальної роботи будуть подані на сайті «Найважливіше про психічне здоров'я» рекомендації від Американської Психологічної Асоціації, яка виділяє складові довгострокового розвитку психологічної стійкості. («Як пройти крізь труднощі», 2021)

Посиленню психологічної стійкості сприяють і групи підтримки, які допомагають трансформувати негативні практики та переконання в позитивну поведінку та ставлення. Програми наставництва виступають в якості «зразків для наслідування» та надають підтримку особам у кризових ситуаціях.

Висновки

Проаналізувавши поняття «складні життєві обставини» та «соціальна профілактика» дозволив витлумачити дефініцію «профілактика складних життєвих обставин» як систему заходів з виявлення, усунення суспільних і особистісних факторів ризику та їх наслідків у життєдіяльності особи/сім'ї, сприяння формуванню її соціальної та психологічної стійкості, відновлюваності (resilience) з метою запобігання повторному потраплянню у складні життєві обставини.

Суть профілактики складних життєвих обставин полягає не лише у виявленні та нейтралізації факторів ризику, які негативно впливають на життєдіяльність особи. Важливою складовою є формування факторів захисту, а саме психологічної та соціальної стійкості особи у подоланні проблем.

Різновидами профілактики складних життєвих обставин є первинна, вторинна та третинна, що передбачає широкий спектр завдань соціальної роботи від просвітницької до інтервенційної, супроводжуючої.

Варто зазначити, що незважаючи на профілактичний характер системи надання соціальних послуг в Україні, про який зазначено в Законі України «Про соціальні послуги», профілактика складних життєвих обставин здійснюється здебільшого у випадках, коли є найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини чи особа уже у них перебуває. У свою чергу раннє виявлення як інструмент первинної та вторинної профілактики потребує глибшого дослідження для формування рекомендацій у його використанні.

Література

Безпалько, О. В. (2009) Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. К.: Центр учбової літератури.

Ващенко, І. В., Іваненко, Б.Б. (2018). Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 40, 33-49. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_5

Волкова. В. А., Глушкова, К. І. (2013). Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. №. 2, 37-42. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_7

Гринберг, Дж. (2002). Управление стрессом. 495 с.

Доценко, В. В. (2011). Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, № 937: Серія: Психологія. Вип. 45, 73-77. Взято з: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1368>

Журавель, Т. В. (2013). Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. : К. : Академвидав, 312 с.; С. 85–101.*

Закон України «Про соціальні послуги». № 18, ст.73. (2019).

Кальченко, Л. В. (2018). Превенція соціального сирітства в умовах територіальної громади міста: концептуальні засади. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка, Вип. 24 (II том), 218-224. Взято з: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5182>

Кияниця, З. П., Петрочко, Ж. В. (2017). Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017.

Литвиненко, В.М. (2013). Підстави надання соціальних послуг. *Трудове прав та право соціального забезпечення. Юридична Україна*. № 8, 62-65. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_8_12

Лютий, В. П. (2004). Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі. К.: Академія праці і соціальних відносин. Взято з: <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/7e/ef/7eef2468fde80b86dfa5cbd6ee6cf0cb06b6a957>

Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики». № 912 (2015).

Овчарова, Л. М. (2017). Причини та форми прояву соціальної ексклюзії у сучасному українському суспільстві. *Молодий вчений*. № 10 (50), 745-749. Взято з : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_172

Осухова, Н. Г. (2012). Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях.

Проект Закону про соціальну роботу (10.12.2021). Взято з http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73407

Рудяк, В. О. (2019). Щодо розуміння сутності поняття «складні життєві обставини» Соціальне право. № 1, 152-157. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_1_28

Супріган, А. О. (2020). Трансформація «я-образу» особистості в складних життєвих обставинах. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Взято з: http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/dis_suprigan_1583089445.pdf

Як пройти крізь труднощі і зберегти психічне здоров'я (2021). Взято з <https://www.mh4u.in.ua/hochu-diznatysya-bilshе/shho-potribno-zanty-pro-psyhoterapiyu/?highlight=%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

About Strengthening Families and the Protective Factors Framework. (2021). Взято з <https://cssp.org/resource/about-strengthening-families-and-the-protective-factors-framework/>

Extremera, N., Rey, L (2016) Attenuating the Negative Impact of Unemployment: The Interactive Effects of Perceived Emotional Intelligence and Well-Being on Suicide Risk. PLoS ONE 11(9). Взято з: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0163656>

PREVENTION DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: CONCEPTUALIZATION DEFINITION

Svitlana Stelmakh, PhD in Pedagogy, Associate professor, Department Pedagogy and Social Work, HEI "Ukrainian Catholic University", Svetsitsky str., 17, Lviv, Ukraine; pedagog@ucu.edu.ua

Abstract. *Prevention of difficult life circumstances is one of the vital areas of work of a social worker. It is confirmed in the new Law of Ukraine, "About Social Services," adopted in 2019. The document defines the organizational and legal framework for the provision of social services, which aim not only to overcome difficult life circumstances but also to prevent them. However, the term "prevention of difficult life circumstances" needs to be clarified.*

The article analyzes the fundamental concepts of "difficult life circumstances" and "social prevention", which allowed us to interpret the definition of "prevention of difficult life circumstances". It has been found that the effectiveness of prevention depends not only on reducing risk factors but also on strengthening the protective factors that are most closely related to the problem.

The types of prevention of difficult life circumstances are described, and possible measures are identified that will contribute to the realization of the goals and objectives of each type. Early intervention plays an essential role in primary and secondary prevention, allowing identifying problems in the early stages and preventing their spread and aggravating them.

Keywords: *social prevention; difficult life circumstances; social services; vulnerable group; risk factors; protective factors; types of social prevention.*

References

- Bezpalco, O. V. (2009). Social pedagogy: schemes, tables, comments. Kyiv: Center of Educational Literature., 208 [in Ukrainian].
- Vashchenko, I.V, Ivanenko B. B. (2018). Psychological resources of the per-sonality in overcoming difficult life situations. Problems of Modern Psychology. Issue 40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_7 [in Ukrainian].
- Volkova, V.A., Glushkova, K. I. (2013). Socio-pedagogical work with families who have found themselves in difficult life circumstances. Scientific Bulletin Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy. №. 2, 37-42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_7 [in Ukrainian].
- Greenberg, J. (2002). Comprehensive stress management, 495 p. [in Russian].
- Dotsenko, V. V. (2011). Theoretical approaches to the study of crisis states of personality. The journal Karazin Kharkiv National University, № 937: Series: Psychology. Issue 44, 73-77. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1368> [in Ukrainian].

Zhuravel, T. V. (2013). Social prevention as a direction of socio-pedagogical activity. In O.V. Bezpalko (Ed.) Social pedagogy: textbook. manual K.: Akademydav, 312 p.; 85–101 [in Ukrainian].

Law of Ukraine "On Social Services". № 18, ст.73. (2019) [in Ukrainian].

Kalchenko, L.V. Prevention of social orphanhood in the conditions of the city's territorial community: the conceptual framework. Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 11. Social work. Social pedagogy, Issue 24 (II), 218-224. Retrieved from <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5182> [in Ukrainian].

Kyianytsia Z.P. Petrochko, Zh. V. (2017). Social work with vulnerable families and children. K.: OBNOVA KOMPANI, 2017 [in Ukrainian].

Litvinenko, V. M. (2013). The reasons of social services provision. Labor rights and social security law. Legal Ukraine. № 8, 62-65. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_8_12 [in Ukrainian].

Liutyi, V.P. (2004). Social prevention of negative phenomena with children and youth. K. Academy of Labor and Social Relations. Retrieved from <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/7e/ef/7eef2468fde80b86dfa5c6bd6ee6cf0cb06b6a957> [in Ukrainian].

Ukraine, Ministry of Social Policy (2015). Order «On approval of the State standard of social prevention services» № 912. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text> [in Ukrainian].

Ovcharova, L.M. (2017). Causes and forms of social exclusion in the modern Ukrainian society. Young scientist. № 10 (50), 745-749. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_172 [in Ukrainian].

Osukhova, N.G. (2012). Psychological assistance in difficult and extreme situations. M.: Publishing Center "Academy", 2012 [in Russian].

Law of social work (Draft 10.12.2021). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73407 [in Ukrainian].

Rudyak, V.O (2019). On understanding the essence of the concept of "difficult life circumstances". Social Law. № 1, 152-157. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_1_28 [in Ukrainian].

Suprigan, A. O. (2020). Transformation of the "self-image" of the individual in difficult life circumstances. G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine. Retrieved from http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/dis_suprigan_1583089445.pdf [in Ukrainian].

How to get through difficulties and stay mentally healthy (2021). Retrieved from <https://www.mh4u.in.ua/hochu-diznatysya-bilsh/shho-potribno-zanty-pro-psyhoterapiyu/?highlight=%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B9%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> [in Ukrainian].

About Strengthening Families and the Protective Factors Framework. (2021). Взято з <https://cssp.org/resource/about-strengthening-families-and-the-protective-factors-framework/>

Extremera, N., Rey, L (2016) Attenuating the Negative Impact of Unemployment: The Interactive Effects of Perceived Emotional Intelligence and Well-Being on Suicide Risk. PLoS ONE 11(9). Взято з: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0163656>

Article history:

Received: February 17, 2022

1st Revision: February 28, 2022

Accepted: April 30, 2022